

O'ZBEK VA FRANSUZ MADANIYATIDA XUSHMUOMALALIK STRATEGIYALARINING QIYOSIY TAHLILI

Jo'rayeva Moxinur Najmiddin qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20204134>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va fransuz madaniyatlarida xushmuomalalik strategiyalari qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Pol Braun va Stiven Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi asosida ikkala madaniyatning muloqot uslublari, ijobiy va salbiy xushmuomalalik shakllari, shuningdek, madaniyatlararo farqlar tahlil etiladi. Tadqiqot natijalarida o'zbek madaniyatida jamoa va guruhga yo'naltirilganlik, fransuz madaniyatida esa individualizm va to'g'ridan-to'g'ri muloqot ustuvorligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik strategiyalari, o'zbek madaniyati, fransuz madaniyati, qiyosiy tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot, yuzni saqlash nazariyasi, pragmatika

KIRISH

Muloqot jarayonida xushmuomalalik strategiyalari har qanday tilning va madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, u kishilararo munosabatlarni tartibga soluvchi muhim lingvistik va ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Xushmuomalalik — bu shunchaki odob-axloq qoidalariga rioya qilish emas, balki muloqot ishtirokchilarining bir-birining «yuzini» (ijtimoiy obro'sini) saqlashga qaratilgan murakkab kommunikativ jarayon.

So'nggi o'n yilliklarda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar masalasi tilshunoslik, sotsiologiya, antropologiya va psixologiya kesishmasida faol o'rganib kelinmoqda. Ayni paytda, o'zbek va fransuz tillari va madaniyatlarini qiyosiy o'rganish doirasi hali to'liq ishlanmagan sahalar qatoriga kiradi. Shu sabab, ushbu tadqiqot dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — o'zbek va fransuz madaniyatlarida xushmuomalalik strategiyalarini Braun-Levinson nazariyasi asosida qiyosiy tahlil qilish, madaniyatlararo o'xshashlik va farqlarni aniqlash hamda amaliy xulosalar chiqarishdan iborat.

Ishning metodologik asosini qiyosiy-tipologik tahlil, kontrastiv pragmatika usullari, shuningdek nutq aktlari nazariyasi tashkil etadi. Manba sifatida ikkala tilda yozilgan badiiy asarlar, kundalik muloqot namunalari va ilmiy adabiyotlar qo'llanildi.

ASOSIY QISM

Penelope Braun va Stiven Levinsonning 1978-yilda ishlab chiqilgan, 1987-yilda kengaytirilgan «Yuzni saqlash nazariyasi» (Face-Saving Theory) zamonaviy xushmuomalalik tadqiqotlarining metodologik poydevori hisoblanadi. Nazariyaga ko'ra, har bir inson ikkita asosiy ijtimoiy ehtiyojga ega: ijobiy yuz (positive face) — boshqalar tomonidan tan olinish, eshitilish va qabul qilinish istagi; hamda salbiy yuz (negative face) — o'z hatti-harakatlarida erkin bo'lish, boshqalarning aralashuvizis harakat qilish istagi.

Nutq aktlari bu ikki «yuz»ni tahdid ostiga qo'yishi mumkin. Shu sababli muloqot ishtirokchilari yuzni saqlash strategiyalariga murojaat qiladilar. Braun va Levinson to'rtta asosiy strategiyani ajratadi: (1) yuzga tahdidsiz to'g'ridan-to'g'ri nutq; (2) ijobiy xushmuomalalik (positive politeness); (3) salbiy xushmuomalalik (negative politeness); (4) yopiq yoki bilvosita muloqot (off-record strategies).

Geert Hofstedening madaniy o'lchamlar nazariyasi — ayniqsa, individualizm/kollektivizm o'qi — turli madaniyatlardagi xushmuomalalik shakllarini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb

etadi. Hofstede tadqiqotlarida Fransiya yuqori individualizm ko'rsatkichiga (IDV = 71) ega bo'lsa, O'zbekiston an'anaviy kollektivistik jamiyat (IDV taxminan 27) sifatida tasniflanadi. Bu farq muloqot uslublarida bevosita aks etadi.

Bundan tashqari, Edward Hollning «kontekstga boy» (high-context) va «kontekstga kambag'al» (low-context) madaniyatlar tushunchasi ham tahlilimiz uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbek madaniyati yuqori kontekstli bo'lib, muloqotda yashirin ma'nolar, imo-ishoralar va munosabat muhim rol o'ynaydi. Fransuz madaniyati esa ancha past kontekstli bo'lib, aniqlik, to'g'ridan-to'g'ri ifoda va mantiqiy dalillar ustunlik qiladi.

O'zbek madaniyatida xushmuomalalik strategiyalarining asosiy xususiyati — ijtimoiy ierarxiyani tilga aks ettiruvchi ko'p qatlamli tizimning mavjudligidir. O'zbek tilida siz/sen farqlashuvi ingliz yoki fransuz tillariga nisbatan ancha murakkab ijtimoiy ma'no kasb etadi. Siz shakli nafaqat rasmiy muloqotda, balki oilada katta yoshlilar bilan, o'qituvchi, ustoz, do'xtir kabi hurmat qilinadigan shaxslarga murojaat paytida ham qo'llaniladi.

Murojaat shakllari ham o'zbek madaniyatida xushmuomalalikni ifodalashning muhim vositasidir. Aka, opa, buva, momo, janob, xonim kabi murojaat so'zlari ijtimoiy munosabatlarni aniq belgilab beradi. Shuningdek, kasbga nisbatan murojaat (domla, doktor, professor) ham ijobiy xushmuomalalik — tan olish va e'tirof etish funksiyasini bajaradi.

O'zbek madaniyatida rad etish, tanqid bildirish yoki noqulay talabni ifodalash paytida bilvosita nutq usullari keng qo'llaniladi. Masalan, «Ha, bo'ladi, ko'ramiz» iborasi ko'pincha «yo'q» ma'nosida ishlatiladi. Bu hodisa «vague language» yoki «hedging» sifatida pragmatikada o'rganilgan bo'lib, o'zbek muloqotida aynan yuzni saqlash maqsadida qo'llaniladi.

Mehmon kutish, ovqat taklif qilish, sovg'a berish kabi an'anaviy o'zbek urf-odatlarini ham xushmuomalalikni ifodalashning muhim ijtimoiy-madaniy shakllari hisoblanadi. «Dasturxon» atrofidagi muloqotda muloqot ishtirokchilarining bir-birini «majburlash» — uch-to'rt marta taklif qilish — salbiy yuz tahdidini yumshatuvchi strategiya sifatida namoyon bo'ladi.

Fransuz tilida ham tu/vous ikkiligi mavjud bo'lib, bu farqlashuv o'zbek siz/sen tizimiga qisman o'xshash bo'lsa-da, muhim farqlar bor. Zamonaviy Fransiyada, ayniqsa shaharlarda va ish muhitida, tengdoshlar o'rtasida tu shakliga o'tish ancha tezroq sodir bo'ladi. Tadqiqotchilar 1960-yillardan beri Fransiyada vous shaklining qo'llanish doirasi sezilarli darajada torayib borganini qayd etadilar.

Fransuz xushmuomalalik tizimining o'ziga xos xususiyati — madaniy «séduction» tushunchasi bilan bog'liq intellektual muloqot madaniyatidir. Suhbatdoshni fikrlashga undash, aqlli savol berish, debatga tayyorlik — bular ijobiy xushmuomalalikni ifodalashning fransuz madaniyatiga xos shakllardir. «Esprit» — ya'ni zukkolik, zehnilik — ijtimoiy kapital sifatida qadrlanadi.

Fransuz madaniyatida «politesse» (xushmuomalalik) tushunchasi kuchli normativ xususiyatga ega. Kundalik muloqotda bonjour/bonsoir aytmasdan suhbat boshlamaslik, s'il vous plaît va merci iboralarini muntazam qo'llash — bular ijtimoiy muloqotning minimal talablari hisoblanadi. Sotsiolog Dominique Schnapper ta'biricha, fransuz xushmuomalalik madaniyatida rasmiylik va me'yordagi masofa muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, fransuzlar o'zlarining fikrlarini aniq va to'g'ridan-to'g'ri ifodalashlaridan qo'rqmaydilar. Tanqid, bahs-munozara, norozilik bildirish — bu muloqot shakllari o'zbek madaniyatiga nisbatan ancha oshkora tarzda amalga oshiriladi. «Non» (yo'q) so'zini aniq aytish madaniy jihatdan qabul qilingan me'yor hisoblanadi.

Ikkala madaniyatda ham xushmuomalalik — ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim kommunikativ vosita sifatida qadrlanadi. Ikki tilda ham murojaat tizimida rasmiy/norasmiy farqlashuv mavjud (siz/sen va vous/tu). Yosh kattalar va ustoz-shogird munosabatlarida hurmat ifodalash har ikkala madaniyatda ham universal qoida sifatida amal qiladi. Bundan tashqari, iltimos va minnatdorchilik ifodalari, kechirim so'rash strategiyalari ikkala madaniyatda ham yuzni saqlash funksiyasini bajaradi.

Kollektivizm va individualizm o'rtasidagi qarama-qarshilik ikkala madaniyatdagi xushmuomalalik strategiyalarining asosiy farqlovchi xususiyatini belgilaydi. O'zbek madaniyatida guruhning manfaati, uyg'unlik va munosabatlarni saqlash ustuvorlik qilsa, fransuz madaniyatida shaxs huquqlari, individual ifoda erkinligi va to'g'ridan-to'g'ri muloqot qadrliroq hisoblanadi.

Yuzni saqlash strategiyalari jihatidan ham farqlar sezilarli. O'zbek muloqotida salbiy xushmuomalalik (bilvosita nutq, yumshatuvchi iboralar, «ikki qavat» murojaat) keng tarqalgan bo'lsa, fransuz madaniyatida to'g'ridan-to'g'ri nutq va aniq ifoda ko'proq qo'llaniladi. Fransuz madaniyatida rad etish yoki tanqid bildirish o'zbek madaniyatiga qaraganda ancha bevosita shaklda amalga oshirilishi mumkin, bunda ijtimoiy munosabatlar buzilishi ehtimoli pastroq deb hisoblanadi.

Vaqt va makon xushmuomalaligida ham farqlar mavjud. O'zbek madaniyatida kechikish yoki kutishga sabr bilan munosabat bildirish qabul qilingan me'yor bo'lsa, fransuz madaniyatida vaqtni qadrlash va aniq muddatga rioya qilish xushmuomalalikni ifodalashning muhim shakli hisoblanadi. Bu farq ikkala madaniyat o'rtasidagi «polyxroniya» (o'zbek) va «monoxroniya» (fransuz) farqini aks ettiradi.

O'zbek va fransuz madaniyati vakillari o'rtasidagi muloqotda pragmatik transfer (o'z madaniyati normalari boshqa madaniyatga ko'chirish) muammosi kuzatilishi mumkin. O'zbek muloqotchisi fransuzning to'g'ridan-to'g'ri muloqotini qo'pollik sifatida qabul qilishi, fransuz esa o'zbekning bilvosita ifodasini aniqsizlik yoki ishonchsizlik belgisi deb talqin qilishi mumkin.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda o'zbek va fransuz madaniyatlarining xushmuomalalik strategiyalari Braun-Levinson nazariyasi asosida qiyosiy jihatdan o'rganildi. Tahlil natijalari quyidagi muhim xulosalarga olib keldi:

Birinchidan, ikkala madaniyatda ham xushmuomalalik murakkab ijtimoiy-kommunikativ tizim bo'lib, yuzni saqlash funksiyasini bajaradi. Biroq bu funktsiya turli strategiyalar orqali amalga oshiriladi. O'zbek madaniyatida salbiy xushmuomalalik, bilvosita muloqot va ijtimoiy ierarxiyaga e'tibor ustunlik qilsa, fransuz madaniyatida ijobiy xushmuomalalik, to'g'ridan-to'g'ri ifoda va individual erkinlik ko'proq qadrlangan.

Ikkinchidan, kollektivizm-individualizm o'qi ikkala madaniyatdagi xushmuomalalik shakllanishida hal qiluvchi omil ekanligini tadqiqot tasdiqladi. Bu natija Hofstede nazariyasini pragmatik xushmuomalalik tahlili bilan muvaffaqiyatli bog'lash imkoniyatini ko'rsatadi.

Uchinchidan, madaniyatlararo muloqotda pragmatik bilimdonlik (pragmatic competence) til bilimining o'zidek muhim ekanligini ta'kidlash zarur. Xushmuomalalik me'yorlarini o'zlashtirmasdan amalga oshirilgan muloqot noto'g'ri tushunish va nizolarga sabab bo'lishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun empirik ma'lumotlar — so'rovnomalar, nutq aktlarini tahlil qilish va kuzatuv metodlari asosida olingan dalillar — ushbu nazariy xulosalarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

References:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.). McGraw-Hill.
3. Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor Books.
4. Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Mouton de Gruyter.
5. Kerbrat-Orecchioni, C. (1992). *Les interactions verbales* (Vol. 2). Armand Colin.
6. Yusupova, Z. (2018). *O'zbek tilida muloqot madaniyati*. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Mamatov, A. E. (2015). *O'zbek pragmatikasiga kirish*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
8. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (Eds.). (1989). *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Ablex.
9. Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Anchor Books.
10. Scollon, R., & Wong Scollon, S. (2001). *Intercultural communication: A discourse approach*. Blackwell.
11. Karimov, B. R. (2020). *Madaniyatlararo muloqot va tilshunoslik*. O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
12. Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, 14(2), 219–236.